

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztnér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulafirátót, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztes a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszá az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLYANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinek kormeghatározása	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bőszen fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádmentén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÖNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÄT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistől Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendő's Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

A pilisszántói keresztes kő legendája

LŐVEI PÁL*

Az utóbbi évtizedek áltudományos hangulatkelésének „szép” példájával szolgál egy Pilisszántón napvilágra került kőfaragvány körüli hírverés (1. kép). A darabra 2000-ben bukkantak rá a község régi, ma már nem használt temetőjének tereprendezése közben, egy 1998-ban előkerült és régészetiileg megsondázott, középkori templommaradvány közelében: a temető egy, legalábbis az emlékezet és a nyilvántartások szerint korábban sem használt részén a rakodógép kanala ütközött bele a földből alig kiálló kőbe.¹ A település polgármestere gondjaiba vette a faragványt, és előbb a pincéjében, majd hivatali szobájában helyezte el; később átkerült a római katolikus templomba. A leletről beszámolt a napi sajtó, hangsúlyozva, hogy tanácstalanul állnak a szakértők a lelet előtt.² A polgármester – a községi újságban megjelent cikkében – rámutatott, hogy a lelet „Pilisszántónak nem az 1702-től számítható mostani kultúrájából való,” azaz nem a török hódoltságot követően újratelepített község történetéhez tartozik. Az írás további részei jóval szubjektívebb és a konkrétumoktól helyenként erősen eltávolodó kérdéseknek és gondolatoknak adtak teret:

„Milyen titkokat őriz a kő? [...] Milyen szellemiségű körben született az alkotás, mióta hordja titkos üzenetét? Alkotójának vésőjét milyen erő vezette ezekbe a különös ábrákba? Mi célból készült, mit akar mondani nekünk ilyen hangosan? Milyen feladatot ró ránk? Miért „fertőződik” meg mindenki, aki a Kőbe mélyed? [...] Van-e, megfeythető-e a Kő abszolút igazsága? Sokan látták már a követ. Egytől egyig mindnyájan jó szándékkal, tisztelettel, sőt szeretettel közeledtek hozzá. [...] gondos-

kodó, féltő tisztelet jellemezte a titok megfeytésén fáradozó összes szereplőt. A több tucat hozzászóló mindegyike a maga területén elfogadott, elismert tekintély. Láttá már művészettörténész, bioenergetikus, múzeumi szakember, látó, régész, egyházkutató, őstörténetkutató, ezoteriával foglalkozó, intézmények, médiák képviselői és mások, akik a kő vonzaskörébe kerültek. Mindegyik szereplőnek létjogosultsága van. [...] A vélemények meglehe-

► 1. kép. Pilisszántó: ismeretlen sírkőve, 14. század második fele (fotó: Lővei P., 2001)

* Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóintézet, Művészettörténeti Intézet; MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015)

tősen szerteágazók. Időben a XIV. századtól visszafelé több tízezer esztendőig, térben pedig Egyiptomtól a kozmikus teren át a Pilisig tartanak. Hol van hát az igazság? Tudományos elhivatottsága, hite, világnézete, érdeklődése, neveltetése, őszinte meggyőződése szerint mindegyik hozzászóló megtalálta benne a saját igazságát. Mintha a Kő a maga megingathatatlan bölcsességével, azt közölné környezetének minden tagjával: én vagyok az Igazság!”³

Azonnal nyilvánvaló volt, hogy a kőlap valamiféle keresztet ábrázol, az alsó keresztszár alatt azonban emberalak mellképét vélték felfedezni, és a kereszt szokatlan körvonalai, a mellette látható faragások is kérdőjeleket vetettek fel. A helyiek szemében a lelet különleges, a falu sajátos fontosságát is hangsúlyozó ereklyeként kezdett megjelenni. A lelőhely közelsége miatt az értelmezési kísérletek összekapcsolódtak a Pilis hegység és a Pilis-hegy utóbbi időkben divatos, kultikus jelentőségének hangsúlyozásával is,⁴ ahogy arra évekkel később a *Magyar Narancs* elemzése rámutatott: „Pilisszántó kultikus szerepe az elmúlt négy-öt évben kezdett kialakulni, hála Szőnyi József polgármesternek, az ő bábkodásának köszönhető a szántói „keresztes kő” kultusza.”⁵ Rendszeresen találkozni a pilisi hegyek és a táj elemei, valamint a kő lelőhelye geometrikus összefüggésrendjének elemzésével, beleszerkesztve a pálos őskolostor helyével kapcsolatos feltételezéseket is.⁶

A kő körüli hírverésre gyorsan felfigyelt az egyik televíziós hírmagazin is, a talányok vizuális példajaként, transzcendens fényjelenségekként mutatva be néhány a kőről polaroid fényképezőgéppel készült, csupán vöröses elszíneződést mutató felvételt.⁷ „Egy szórakoztató történet szerint az RTL Klub stábjának tönkrementek a készülékei, a riportereknek pedig megfájdult a feje, amikor műsort készítettek a szent kőről, mivel ‘nem megfelelő’ lelkiállapotban közeledtek felé.”⁸ A faragvány sugárzásának tulajdonított produkció azonban a fényképezőgép egyszerű hibájából adódhatott – ha ugyanis nem erről lett volna szó, akkor sem a polgármester, sem az újságok fotósai, sem a televíziós műsor operatőrei (nem is beszélve utóbbi jelen sorok írójáról) nem készíthettek és publikálhattak volna tökéletes felvételeket a darabról.

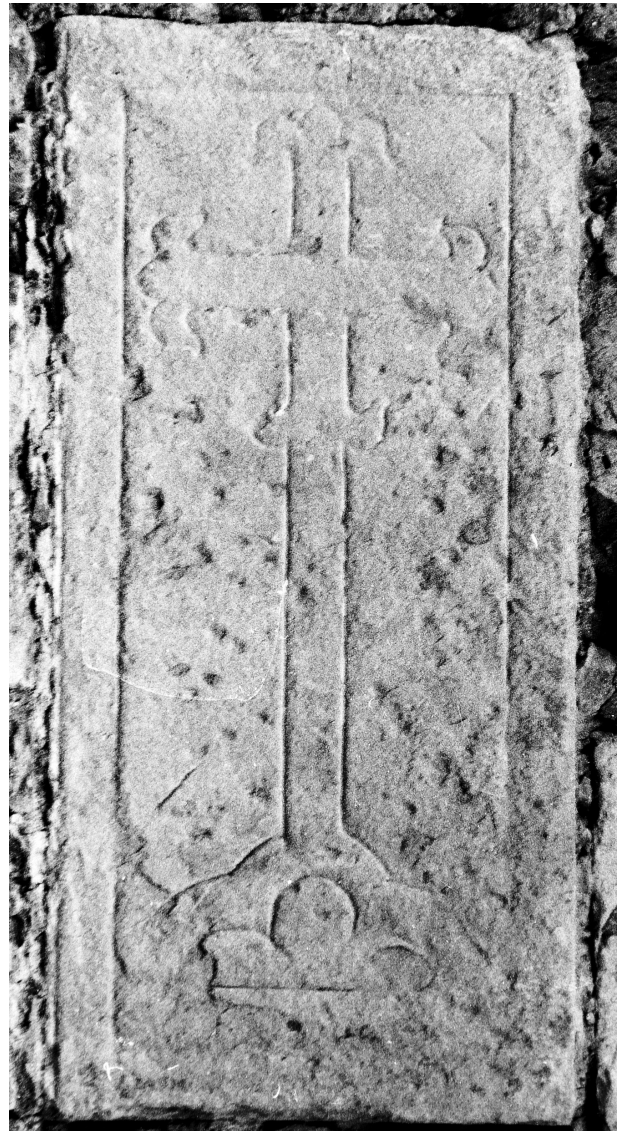
► 2. kép. Kassa (Košice, Szlovákia), Szent Erzsébet-templom: Jacobus Polonus (†1378) sírköve (fotó: Fróde, „Felső-Magyarország középkori épületeinek kőfaragó jelei,” 7. ábra)

Valójában a 83,5 × 48 × 19,5 cm nagyságú kőfaragvány ábrázolásának minden részlete magyarázható a 13–14. századi rokonemlékekkel való összevetés segítségével. Az eredetileg nyilván szabálytalan kőtömböt még körben megfaragva, alul és felül lelépícsőzve is csak nagyjából sikerült szimmetrikus körvonalú lappá alakítani. Véssett vonalas ábrázolásának központi motívuma egy latin kereszt, amelynek a hosszabb alsó szára alatt egy aránytalanul kisméretű, kettős vonal alkotta, felfelé nyújtott, íves kereszttalp látható. A talp belsejében egy további apró részlet található, amely csakugyan egy emberi mellkép körvonalához hasonlít, valójában azonban az ív belsejét hármaskaréjjá alakító két gótikus orrtag. A kereszt négy szárát mindkét irányban egy-egy hegyes díszítmény bővíti: ezek is gótikus orrtagok

► 3. kép. Vác, középkori plébániatemplom: ismeretlen sírköve, 14. század első fele-közepe; Tragor Ignác Múzeum (fotó: Lővei P., 2005)

ügyetlenül megfogalmazott, sajátos változatai. A felső és a két oldalsó keresztszár végződése, kétoldalt egy-egy enyhén s-alakban a szár felől elhajló motívummal, valójában stilizált liliomok. Az alsó keresztszár két oldalán egy-egy kisebb, nagyjából egyenlő szárú kereszt látható, orrtagokkal. Az ábrázolás legközelebbi párhuzamai néhány kassai (Košice, Szlovákia) sírkövön lelhetők fel. Röviddel a jelenleg is álló Szent Erzsébet-plébániatemplom építésének kezdete előtt, az 1370-es években készültek ezek a faragványok, amelyeket utóbb az új épület pilléreinek alapjaiba építettek be és a 19. század végi, Steindl Imre vezette helyreállítás során kerültek ismét napvilágra. Közülük több kőlap ugyancsak karéjos mérművekkel tagolt, félköríves kereszttalp mögül kiemelkedő, hosszú szárú keresztet ábrázol, szárain orrtagokkal és liliomos szárvégződéssel, az alsó keresztszár előtt címerpajzzsal (2. kép).⁹ A kassai faragványok megmunkálása azonban a

► 4. kép. Ördögösfüzes (Fizeșu Gherlii, Románia), református templom: ismeretlen sírköve, 14. század első fele, közepe (fotó: Kőszeghy Elemér-féle nyilvántartás, 1940-es évek első fele)

királyi város polgáraihoz méltóan sokkal gondosabb, mint a pilisszántói darabé; a velük szemben támasztott magasabb igényeket jelzik a keretükön futó feliratok és a keresztekre függesztett, polgári családjegyes címerpajzsok is. Egy felirat nélküli váci sírkő, ugyancsak orrtagos kereszttel azt mutatja, hogy nem kizárólag kassai jelenségről van szó (3. kép).¹⁰ Liliomos szárvégződésű, de orrtagok nélküli kereszt látható egy, a 14. század első felére, közepe tájára keltezhető, ördögösfüzesi (Fizeșu Gherlii, Románia) sírlapon (4. kép).¹¹ Orrtagos keresztet mutat egy abasári sírkő,¹² valamint egy 1370-es halálozási évszámú rábatóttósi sírlap.¹³

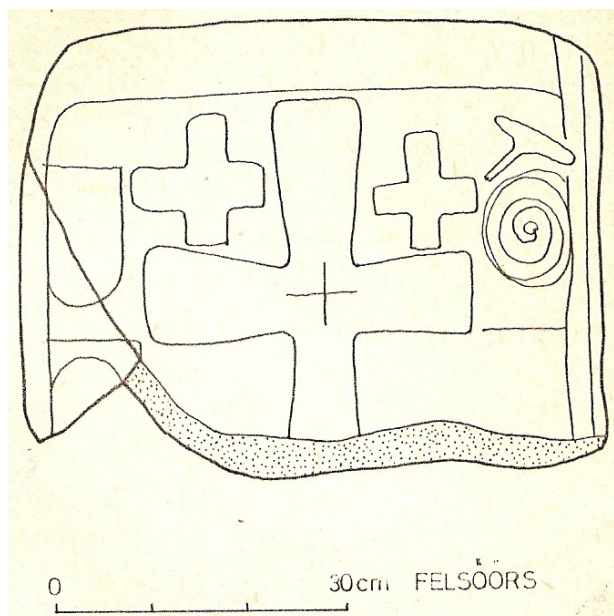

► 5. kép. Vízkelet (Čierny Brod, Szlovákia): ismeretlen(ek) sírköve, 12–13. század (fotó: Lővei P., 1986)

A pilisszántói faragványon látható két kisebb kereszt analógiái viszont nem fedezhetők fel sem a kassai, sem a többi velük rokon emléken, de ezekre is található párhuzam a középkori Magyarország sírkövei között. Vízkelet (Čierny Brod, Szlovákia) község román kori templomának nyugati homlokzatában egy kisebb, befalazott kőtáblán hosszú szárra ültetett, négyzetesen kiszélesedő szárvégződésű keresztetek láthatók, középen egy nagyobb, kétoldalt egy-egy kisebb (5. kép).¹⁴ Valószínűleg három személy közös sírköve: egy férj első és második feleségével, vagy szülő gyermekeivel. Kora a 12–13. századra tehető, a templom falába már másodlagosan, építőkként megcsontkítva használták fel. Egy további analógia Felsőörsről is ismert, ahol egy sírkőtöredéken egy nagyméretű kereszt felső szárának két oldalán található egy-egy kisebb kereszt (6. kép).¹⁵ A fentiek alapján igencsak valószínű, hogy a pilisszántói faragvány kisméretű, családi sírkő, amely meglehetősen sajátos gótikus stílusban készült, való-

színűleg a 14. század második felében. Készítője a kassaiakhoz hasonló, jóval színvonalasabb megmunkálású sírkövek ábráját igyekezett utánozni, tudása, technikai járatlansága azonban csak ennyire tette képessé. Ebből a szempontból rokonemlékeit a középkori templom körüli temetők durva faragású, egyszerű ábrájú sírkövei között kell keresni, amelyeknek – ábrázolása gazdagsága tekintetében – ő maga az egyik legigényesebb példája lehet.¹⁶ Ugyanakkor a faragástechnikai járatlanság szempontjából párhuzamait jelentik azok a fél évezreddel későbbi, egyszerű sírkövek is, amelyek a 19. század elején kerültek a Balaton-felvidék egyes református temetőibe Alsóörsön, Balatonkenesén, Vörösberényben, Szentkirályszabadján: egy-egy faragatlan vagy alig megmunkált természetkődarabra feltehetően maguk a családtagok vészték rá keszekerű betűkkel az elhunyt nevét és halálának évszámát.¹⁷

Hiába került azonban az említett televíziós műsort követően a fenti gondolatmenet a nagyközönség elé, először egy újságcikk keretében,¹⁸ majd erre való reakcióként röviddel később a tv műsorában is, a magyarázat a faragvány különleges – egyes vélemények szerint akár kozmikus – kultikus jelentésében hívók számára nem bizonyult elfogadhatónak. A *Turán* című orgánumban például az általam korábban a fentieknek megfelelően leírtakat Molnár V. József véleményével ütköztették, aki a homloksíkot részekre osztó keresztrel kapcsolatban „életfarendet” és magyar szimbolikát, a rakamazi tarsolylemezzel való szerkezeti párhuzamokat emlegetett, míg Szelestey László a kő múlt (nyilván 19.) századi „atavizmusait” elemezte, pásztorfaragványokat (mángorló stb.) említve.¹⁹ Pap Gábor szerint eddig nem került elő ilyen motívumú lelet sem Magyarországon, sem máshol, a legközelebb hozzá a boszniai és Bulgárföldön található „bogumilista” sírköveken látható vésetelemek állnak, de azok a kövek csak részleteikben tartalmazznak hasonló szimbólumokat.²⁰ Az „égből pottyant Kő” ábráját nevezték töviskeresztnek, ahol a tövis végén kis szarvacskák (kos vagy bika?) vagy esetleg növényi hajtások, indák jelennek meg, és a kereszt mintha egy barlangban álló alak fölül nőne ki.²¹ Máshol „vilámkereszt” kőről lehet olvasni.²² A különös, kettős kereszt formájának értelmezett minta a hivatkozott szakértők szerint egész biztosan a 11. század előtt keletkezett, a bogumiloktól való ere-

► 6. kép. Felsőörs, prépostsági templom: ismeretlen sírköve, 13. század; Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum (vázlatos felmérési rajz: Lővei P., 1981)

deztetés mellett mások az egyiptomi kopt keresztény motívumokhoz hasonlították, abban azonban a közlés szerint mindannyian egyetértettek, hogy a kövön a római judeo-kereszténységtől eltérő motívum látható.²³ Akad olyan elképzelés, amely szerint a motívumot remeték hozták az egyiptomi Thébából; Badiny Jós Ferenc véleménye szerint a kettős félkörbe zárt emberi fej a „földi élet” jelképe, a belőle kinövő és az ívet áttörő kereszt vízszintes szára a „Fény-Fiú-Istent” jelenti, aki az égi és földi határokat áttörte emberré válásával, az alatta, illetve felette látható tuskék pedig a „Fény Szűzét”, azaz „Napbaöltözött Boldogasszonyunkat” ünneplik a tavaszi és őszi napéjegyenlőség idején.²⁴ Semmilyen alapja nincs, de legalább a realitás körébe tartozik az a vélemény, hogy a kő a pálos rendalapító Boldog Özséb sírját jelölte.²⁵

A pilisszántói kő a fentiek ellenére tehát a társadalom felsőbb rétegeinek művészeti reprezentációját képviselő gótikus alkotások falusi átértelmezésének egyedi és értékes emléke, amely minden szempontból jól beleilleszthető keletkezési korának keresztény halotti kultuszába. Ez a jelenben is folytatódik: a „tuskés kereszt” motívumának Pilisszántóhoz kötődő, katolikus környezetben történő építészeti alkalmazása természetesen tudományos szempontból sem kifogásolható, és megjelenik a település fe-

lett a hegyoldalban Makovecz Imre által tervezett Boldogasszony-kápolna két tornya felső lezárásának nyílásában is. Ebben a kicsiny térben a boltozat megnyitásának körvonalát is a kereszt lap inspirálta.

Jegyzetek

- ¹ A feltárást Molnár Erzsébet vezette.
- ² R. V., „Rejtélyes kő Pilisszántón,” *Népszabadság* (2000. december 9., Budapest-melléklet): 35.
- ³ Szőnyi József, „Pilisszántói Keresztes Kő,” *Pilisszántói Krónika* (2001/1): 1–2.
- ⁴ Budapesten 2006 őszén rendezte Klaniczay Gábor és Tóth G. Péter az OSA (Open Society Archives – Nyitott Társadalom Archívum) kiállítóterében a „Ragályos középkor a rendszerváltás utáni Közép-Kelet-Európában” című, igen informatív, a történelem sajátos, modern „használati formáit” feltáró, összegyűjtő és összefüggéseiben is elemző kiállítást. (A tárlat virtuális változata, letöltve: 2010.04.07.: <http://files.osa.ceu.hu/exhibitions/middleages/index.html>.) Ennek „Őskeresés – újpogány kultuszok” című részlegében nem csupán a (korai) középkor, hanem még korábbi történelmi korszakok jelenségeinek, népeinek, kultuszainak mai inkarnációi tűntek fel a táblákon: kapcsolódási kísérletek a hunok, szkíták, avarok, ősmagyarok, vikingek, protobulgárok népcsoportjaihoz; próbálkozás a pogány litván vallás és az őslengyel egyház újjáteremtésére; a rovasírásra vonatkozó mai elképzelések, használatának új divatja; egy kicsiny csoportnak a hunok magyarországi létezése elismertetéséért és nemzetiségként való elfogadásáért folytatott küzdelme. Ebben a részlegben kapott helyet a Pilis hegységgel kapcsolatos, a fennmaradt történeti forrásokkal nemhogy nem igazolható, de azoknak számos ponton jócskán ellent is mondó, terjedelmes publikációkban is testet öltő, misztikus vélekedések bemutatása is. A „Pilis-hittel” ugyancsak kapcsolatban álló „Ősbuda” és Székesfehérvár problémakör eredetéről, a tudománytalan nézetek kritikájával: Laszlovszky József, „Ősbuda, Ós-Budavár 1–3,” *Várak Kastélyok Templomok* 4, no. 1 (2008. február): 8–11.; no. 2 (2008. április): 8–11.; no. 3 (2008. június): 12–15.
- ⁵ Eörsi Sarolta és Zsuppán András, „A szívcsakráról Fehér-várig: Politikai okkultizmus VI.; A Pilis kultusza,” *Magyar Narancs* 17, no. 19 (2006. május 12.): 18.
- ⁶ Aradi Lajos, „A rejtélyes szántói-szentkői (sic!),” *Táltos Ménhír* 2001; újraközlése: *Napút*, 2005. január 20. Letöltve: 2018.09.24. <https://naput.hu/index.php/g-main-menu-30/179-sz-szentk>
- ⁷ Fogarassy Attila, „Kőbe zárt szent üzenet: Zarándoklás a titokzatos szántói kőhöz,” *Vörösvári Újság* 1, no. 7 (2001. július). Letöltve: 2018.09.24. <http://pilisvorosvar.hu/vorosvariusag-regi/2001/julius/10.htm>; Aradi, „A rejtélyes szántói-szentkői.”
- ⁸ Zsuppán András, „A Pilis-örület topográfiaja: Újpogány kultusz Budapest közelében,” *Heti Válasz* 10, no. 27. (2010. július 8.): 22, 24, 25.
- ⁹ Récsey Viktor, *A kassai dóm régi síremlékei*, Első füzet (Budapest: ifj. Nagel Ottó bizom., 1896); Mihalik József, „A kassai dóm régi síremlékei,” *Archaeologiai Értesítő*, Ú. f. 17 (1897): 157–172.; Fróde Vilmos, „Felső-Magyarország középkori épületeinek kőfaragó jelei,” *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 34 (1900): 421–443.; Wick Béla, *Kassa régi síremlékei – XIV–XVIII. század* (Košice: Szent Erzsébet-nyomda, 1933); Ivan Havlice, „Kamenné architektonické články a náhrobníky,” [Kő

- építészeti elemek és sírkövek] in *Gotické umenie z košických zbierok* (kiállítási katalógus), szerk. Anton C. Glatz (Košice: Východoslovenské múzeum, 1995), 103–131.
- ¹⁰ Tettamanti Sarolta és Batizi Zoltán, *Térből térre: A Szent Mihály-templom régészeti kutatásának eredményeiről* (Vác: Vác Város Önkormányzata, 2006), [5, 10, 13].
- ¹¹ Debreczeni László vázlatkönyvei, 1935. évi kötet, 99. (Debreczeni-gyűjtemény, Református püspökség, Kolozsvár; fényképe: Kőszeghy Elemér-féle, Gangel Judit közreműködésével készült műemléki, művészettörténeti és iparművészeti nyilvántartás. 1940-es évek első fele. Budapest, Műemléki Gyűjtemények, Tervtár).
- ¹² Nagy Árpád, „Abasár – Bolttető,” *Régészeti Füzetek* 26 (1973): 78.; Lővei Pál és Varga Livia, „Síremlékek,” in *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*, szerk. Marosi Ernő (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), I. 337.; 338/7. ábra.
- ¹³ M. Kozák Éva, „A gutatöttösi rk. templom feltárása,” *Archaeologiai Értesítő* 103 (1976): 103–104., 6. kép; M. Kozák Éva, „A gutatöttösi rk. templom régészeti kutatása,” *Műemlékvédelem* 22 (1978): 130.; Lővei és Varga, „Síremlékek,” 337.; 338/4. ábra.
- ¹⁴ *Súpis pamiatok na Slovensku I.* [Szlovákia műemlékeinek jegyzéke I.], szerk. Alžbeta Güntherová (Bratislava: Obzor, 1967), 280.; *Pamiatky na Slovensku* (Súpis pamiatok na Slovensku IV.) [Műemlékek Szlovákiában (Szlovákia műemlékeinek jegyzéke IV.)], szerk. Ján Lichner (Bratislava: Obzor, 1978), 195. kép; Michal Slivka, „K stredovekým dejinám Bernolákova (Čeklisa) a jeho okolia” [Bernolákovo (Cseklész) és környéke középkori történetéhez], *Zborník Slovenského Národného Múzea* 81 (1987) *História* 27: 170.; 9. kép; Lővei Pál, „Pilisszántó érdekes kőfaragványáról,” *Népszabadság* (2001. január 6., Budapest-melléklet): 38.; Meg kell jegyezni, hogy Michal Slivka a vízkeleti darab három „gnosztikus” keresztjét Golgota-szimbólumnak tartja.
- ¹⁵ Erdei Ferenc és Tóth Sándor, *Felsőörs: Prépostsági templom helyreállítása* (Budapest: Országos Műemléki Felügyelőség – Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1966), 6.
- ¹⁶ Lővei Pál, „Síremlékek,” in *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, főszerk. Kristó Gyula (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 601–602.; Ritoók Ágnes, „Templom körüli temetők Árpád-kori sírjelei Magyarországon,” *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1997), 205–213.; Lővei Pál, „Temetői sírjelek a középkori Magyarországon,” in „... a halál árnyékának völgyében járok” *A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai*, szerk. Ritoók Ágnes és Simonyi Erika, *Opuscula Hungarica* 6 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2005), 77–83.
- ¹⁷ Lővei Pál, „Kőfaragók és piackörzeteik a Balatontól északra a 19. században és a 20. század első felében,” in *Romantikus kastély: Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*, szerk. Vadas Ferenc (Budapest: Hild-Ybl Alapítvány, 2004), 145.
- ¹⁸ Lővei Pál, „Pilisszántó érdekes kőfaragványáról.”
- ¹⁹ (j), „Pilisszántón ...,” *Turán* 31, Új évfolyam (IV.), no. 1 (2001. február–március): 106–107.
- ²⁰ Aradi, „A rejtélyes szántói-szentkő.”
- ²¹ Aradi, „A rejtélyes szántói-szentkő.”
- ²² <http://arpadhaz.lap.hu>, letöltve: 2008.06.20.
- ²³ *DeltaThePsycho*, 2007.09.20., letöltve: 2008.06.20., <http://forum.goa.hu/archive/index.php/t-2052.html>; „Magyar Pálos Rend,” letöltve: 2008.06.20. http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_P%C3%A1los_Rend
- ²⁴ Vörös Ildikó, „A Pilisben talált tárgyi emlékek,” *Magyar Világkép Kutató Magazin* 2, no. 4 (2006. április 15.), letöltve: 2010.11.03. <http://mvkmagazin.freeweb.hu/cikkek/II%204%20Voros%20Ildiko%20-%20Pilis.htm>
- ²⁵ Zsupán, „A Pilis-örület topográfiaja.”